

REFORMÁTUS KÁNTOR

Szerkeszti: Bódiss Tamás,
a Magyarországi Református Egyház Zsinati Hivatalában

A Magyar Református Egyház a 2009 és 2014 közötti éveket „Kálvin emlékévek”-ké nyilvánította. Az évfordulók számvetésre ösztönöznek, így a mögöttünk lévő Kálvin-évek arra is lehetőséget adtak, hogy a reformátor és a zene kapcsolatát újraértékeljük. A Református Kántor több számában e fölismeréseket osztottuk meg olvasóinkkal.

Kálvin és a zene

A genfi liturgia

Marcus Jenny, a neves svájci református himnológus szerint Kálvin a többi reformátorhoz képest a liturgiátörténetben csekély szerepet játszik.¹ Rögtön hozzát teszi azonban, hogy ennek elsősorban egyháztörténeti és életrajzi okai vannak. Luther és Zwingli —szerzetesi múltjuk révén— közelről ismerte a középkori egyház liturgiai gyakorlatát; a napszaki énekes imádságokat és a misét. Kálvin a liturgiát tekintve laikus volt, mégis neki kellett Genfben egy teljesen új istentiszteleti rendet megteremteni.

A köztudat szerint Kálvin elvetette a középkori egyház liturgiai elemeit, mert azok nem a Szentírásból származnak. E téves megállapítást több ponton szükséges korrigálni. Egyrészt már sorozatunk első írásában rámutattunk, hogy nem Kálvin szüntette meg a misét Genfben — ez még az ő megérkezése előtt megtörtént. Az ő feladata volt, hogy a „semmitől” új istentiszteleti rendet teremtsen. Másrészt fel kell ismernünk, hogy Kálvin olyan liturgiát és olyan egyházi éneklést teremtett, mely lényeges pontokon a keresztyén egyház ősi hagyományaihoz kapcsolódik.

Az istentisztelet terén Kálvin legtöbb harca az úrvacsora körül folyt, aminek okát nagymértékben Bern erős befolyásának kell tulajdonítani. A Savoyaiak elleni harcban jól jött az evangéliumkövető Bern segítsége, ám ez nem volt önzetlen. Mint mindenhol, itt is erősnek bizonyultak a politikai és gazdasági érdekek. Mivel a berni reformáció Zwingli hatására jött létre, a zürichi mintát vették át, ahol évente mindössze négy úrvacsorát tartottak. Ezt akarták a genfiakkal is elfogadtatni.

¹ Marcus JENNY: *Die Einheit des Abendmahlgottesdienstes bei den elsassischen und schweizerischen Reformatoren.* Zürich 1968. 103.

Kálvin egyik fő feladata a genfi egyházszerkezeti rend kialakítása volt. Elképzeléseit az 1537-es *Cikkelyek (Articles sur le Gouvernement de l'Eglise)* tartalmazzák. Az öt fő pont közül egy az úrvacsora gyakoriságával foglalkozik:

Igen tisztelt Urak! Bizonyos dolog, hogy az egyházat sem helyesen rendezettnek, sem jól vezetettnek nem lehet nevezni, ha benne a mi Urunk szent vacsoráját nem ünneplik gyakran ... Rendkívül kívánatos lenne, ha Jézus Krisztus szent vacsorájának ünneplésére minden vasárnap sor kerülne, amikor a gyülekezet mint egész összegyülekezik.²

A berniek felé sokkal keményebben fogalmaz:

Az a szokás, hogy az emberek évente egyszer vegyenek részt az úrvacsorai közösségben, az ördög találmánya. Az Úr vacsoráját a keresztény gyülekezetben legalább hetenként egyszer kell ünnepelni.³

Az úrvacsora, a katekizmus és más szervezeti szabályozások fölöslegesnek és terhesnek tűntek a tanács, de a polgárok előtt is, az úrvacsora kérdésében pedig elsősorban a berni mintához kellett alkalmazkodni. Lényegében ez vezetett Kálvin és Farel 1538 húsvétján bekövetkezett száműzéséhez.

Az 1538–1541 közötti strasbourg-i időszak alkalmat adott Kálvinnak, hogy látókörét szélesítse és saját liturgiai elveit kipróbálja. Fekete Károly „Kálvin és az istentisztelet” című tanulmányában részletesen elemzi Kálvin liturgiai elképzeléseit, valamint azoknak megvalósulását.⁴ Itt csak néhány fontos gondolat kívánczozik kiemelésre. A strasbourgi liturgia, melyben lehetővé vált a hetenkénti úrvacsora is, három nagy egységből állt. Az első részben a kötött elemek domináltak (bűnvalló imádság, bűnbocsánat-hirdetés, tízparancsolat-ének), a másodikban az igehirdetés és imádság, a harmadikban pedig az úrvacsora állt a középpontban. A liturgia 1542-ben jelent meg nyomtatásban Genfben *Az egyházi könyörgések és énekek alakja a sákramentumok kiszolgáltatásának s a házasság megszentelésének módjával együtt a régi egyház szokásai szerint* címmel, amelyben a genfi körülmények miatt egyszerűsítette a strasbourg-i rendet.⁵

² PAP Ferenc: „Istentisztelet és művészet. Kálvin istentiszteletről alkotott felfogása és gyakorlata”, in BÉKÉSI Sándor (szerk.): *Pius efficit ardor. A művészet értékelése Kálvin művében és a református kultúrában*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009. 79. Az idézet Pap Ferenc saját fordítása Peter OPITZ: *Artikel zur Ordnung der Kirche (1537)* 114–117. alapján. Lásd még Alister MCGRATH (ford. Nagy Mónika Zsuzsanna): *Kálvin*. Osiris Kiadó, Budapest 2001. 112–113.

³ PÁSZTOR János: *Liturgiai irányzatok a magyar református egyházban*. Debrecen 2007. 39. Az idézet eredeti forrása: William D. MAXWELL: *An Outline of Christian Worship*. Oxford University Press, London 1965. 117.

⁴ FEKETE Károly: „Kálvin és az istentisztelet”, in FAZAKAS Sándor (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradvány értékéről és magyarországi hatásairól*. Kálvin Kiadó, Budapest 2009. 160–171

⁵ Napjainkban Kálvin 1542-es genfi liturgiájának egyetlen eredeti példánya Stuttgartban található. A 2009. november 9-én a budapesti Művészetek Palotájában tartott koncerten Allender Felix, a genfi skót gyülekezet presbitere ünnepi külsőségek között adta át e ritkaság egy-egy facsimile-példányát a magyarországi négy református teológia könyvtárának.

A liturgia 1545. évi, újabb kiadásának bevezetésében Kálvin maga foglalja össze az istentisztelet belső logikáját.⁶ Leírása nagyon hasonlít Huszár Gál 1574-es Komjáti Graduáljának karácsonyi istentiszteletet bevezető magyarázatához. A két reformátor indoklása szinte szó szerint egyezik, ahogyan az ősegyházra és az apostoli hagyományra utalnak.⁷ Mindkét leírásban a klasszikus óegyházi úrvacsorás istentisztelet szerkezete ismerhető fel. A genfi liturgiában Kálvin így fogalmaz:

Bűnvallással kezdjük, amihez a Törvény és az Evangélium feloldozó verseit tesszük hozzá. ... Ezzel bizonyosságot nyertünk arról, hogy Jézus Krisztus önmagában az igazság és az élet, ... mi Óáltala igazulunk meg és általa nyerjük az új életet. ... Ezután zsoltárokat, dicséreteket énekelünk, olvasuk az Evangéliumot, megvalljuk hitünket és szent áldozatként felajánljuk magunkat és adományainkat. ... az Evangélium olvasása és prédikálása, valamint a hitünk megvallása által megelevenítve és felbuzdítva életet nyerünk... Mindebből következik, hogy imádkoznunk kell minden ember üdvösségéért és azért, hogy a Krisztus élete hatalmasan bennünk legyen. A Krisztus élete azt jelenti, hogy keresi és megtartja azt, ami elveszett. Ezért kell nekünk minden emberért imádkozni. Mivel pedig ebben a sákramentumban valóságosan megkaptuk Jézus Krisztust, ... lélekben és igazságban imádjuk Őt, és az Eucharisziát mély tisztelettel fogadjuk. Az egész misztériumot dicsőítéssel és hálaadással fejezzük be. Mindez megegyezik az ősegyház, az apostolok, a mártírok és a szent atyák istentiszteletével. ...

A leírásban jól felismerhetők az ősi keresztyén liturgia szerkezete. Nem csak annak állandó részei (az úgynevezett állandó misetételek, mint a Kyrie, Gloria, Credo stb.), de a „magunk felajánlása”, az adományok rendje és az általános könyörgő imádság is a klasszikus óegyházi liturgiával összhangban álló elem.

Éppen e ponton érdemes tisztázni még egy fontos kérdést: a genfi és a magyar reformáció istentiszteleti és éneklési szokásainak különbözőségét. A magyar reformáció látszólag mérsékeltebb volt, mert sokáig megtartotta a középkori liturgia és az énekek jelentős részét, míg Genfben eltörölték a régít és új alapokon építkeztek.

A különbség oka az eltérő történelmi-társadalmi környezet. Míg Genfben a hitújítási folyamatok éles szembenállás, jelentős feszültségek következtében

⁶ Fekete Károly kifejezése.

⁷ HUSZÁR Gál így ír: „Ha az VR Iesusnac szentséges Vaczorait ki szolgaltattyc, a Regi Anyaszent-egyháznak rend tartasat követuén, ilyen módon valo Isteni diczerececkel élünc.” A nevezetes szöveg — kommentárokkal — több helyen is olvasható. Ld. CSOMASZ TÓTH Kálmán: „Huszár Gál énekeskönyvének úrvacsorai liturgiája”, *Református Egyház VII* (1955) 342–348; újraközlés in BÓDISS Tamás (szerk.): *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születésének 100. évfordulójára*. Bp. 2003. 292–309. Továbbá BÓDISS Tamás: „Graduáléneklés egykor — és ma?”, *Zsoltár IV/2* (1996) 9–10.

bontakoztak ki, Magyarországon a török hódoltság miatt meggyöngült a római egyház, így a reformáció tanai szinte nagyobb akadály és feszültségek nélkül érvényre juthattak. A hódoltsági területeken jórészt olyan papok maradtak, akik a reformáció híveivé váltak — ilyen volt pl. Dévai Bíró Mátyás és Sztárai Mihály. Az istentisztelet rendjében ennek következtében, amíg volt, aki azt énekelte és vezette, természetes módon megmaradtak a középkori liturgia hitvallásilag elfogadható alapelemei annak anyanyelvre fordított, egyszerűbb zenei anyagával, melyet a többnyire kézíratos graduálok őriztek meg.

A genfi reformációhoz sokkal inkább hasonlított történelmünkben a török kiűzése utáni időszak, mely az ellenreformáció és a Habsburg befolyás megerősödése miatt a vallási függetlenségi törekvések mellett politikai szabadságharcot is kiváltott Thököly, majd Rákóczi vezetésével. Ebben az időben — az erőszakos katolizálási kísérletek miatt — a genfihez hasonlóan sokkal erősebb volt a római mise és az ahhoz tartozó elemek elutasítása.

Nincs okunk tehát „szégyenkezve” megtagadni a magyar reformáció liturgiai és zenei örökségét csak azért, mert Genf városában — történelmi okok miatt — másképp, radikálisabb módon valósult meg a reformáció.

Cikksorozatunk remélhetőleg megerősítette, hogy a kálvini elvek s tanítás alapján újra *lehet* és újra *kell* gondolni református istentiszteletünket nem csak teológiai, liturgikai, hanem egyházzenei szempontból is. Talán nemcsak az egyházzeneészeknek felszabadító hatású, hogy a mai kálvini istentiszteletben helyet kaphat a kórusének, a műzene és az orgonaszó is. Megnyugtató, hogy a magyar reformáció középkori liturgiát megőrző útja nem tagadja a kálvini elveket, melyek szintén az istentisztelet már óegyházi kortól klasszikussá vált rendjét követik, annak bűnvallásos-igehirdetési-úrvacsorai ívét végigjárva, az állandó és változó részek egészséges arányát megvalósítva. Éppen ez a rend biztosítja, hogy a megújuló református istentiszteletbe a klasszikus egyházzeneirodalom sokkal nagyobb szelete építhető be, nem csak a zenés áhítatokra számúzva, „vallásos műsorszámként”, hanem a liturgia igei-imádságos elemeihez társulva organikus egységként — mint azt korábban bárki gondolta volna.

Bódiss Tamás

Orgonahelyreállítás a mezőberényi református templomban

A mezőberényi református templomban a templom rekonstrukciója befejezésének alkalmából 2014. jún. 29-én hálaadó istentiszteletet tartottak *Balog Zoltán*, az Emberi Erőforrások Minisztériumának minisztere jelenlétében. A munkálatok (életveszély elhárítása, toronysisak cseréje, részleges belső helyreállítás, orgonarestaurálás) 2011 és 2014 között NKA pályázati támogatásból valósulhattak meg.

A levéltári iratok szerint 1896-ban az egyházközség küldöttséget indított Aradra, hogy a Dangl János (1842–1896) által ajánlott, a Dangl Antal Fia császári